

A CSÓLYOSI KUN SÍRLELET HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

PÁLÓCZI-HORVÁTH ANDRÁS

(Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség)

A mai Csólyospálos határában, az egykori Csólyospusztán 1903-ban előkeült magányos sír¹ a kunok temetkezési szokásaira, viseletére, fegyverzetére és kézművességére vonatkozólag egyaránt értékes régészeti forrásanyagot jelent. Amint arról a lelet leírása és elemzése során beszámoltunk,² a mellékletek (sisak, sodronying, vállvédő páncéllemezek, veretes öv, nyílhegyek, kengyelpár, koporsóvasalások) nagyjából a XIII. század második negyedére jellemzőek, a temetkezés a század harmadik negyedére, legkésőbb a század végére keltezhető. A leletegyüttes nem egyedülálló: párhuzamait a dél-oroszországi kunoknál és általában a késő nomád emléktárgyakban találjuk meg. A következőkben a lelet hadtörténeti vonatkozásaival foglalkozunk, melyeket eddig csak a kormeghatározás szempontjából érintettünk.

A védelem és a támadás eszközei egyaránt képviselve vannak a leletben.

A védő felszerelés — sisak, sodronypáncéling, vállvédő páncéllemezek — a korabeli viszonyok között nehéz fegyverzetet jelent.³ Történeti és régészeti adatok bizonyítják, hogy az átlagos nomád harcos öltözképe nem ilyen volt.

A fej védelmére a különböző nomád népek köztudomásúlag egyszerű nemez, bőr vagy szőrme süvegeket használtak. A kunok is elsősorban ilyeneket viselnek a falfestményeken és a miniatúrákon.⁴ A VIII. századi tükrök ábrázolásáról ismert sisakja homlokpántból és két, a koponyát keresztelő pántból áll, a pántok keresztelő pontjánál egy kúp alakú szegecs van; a fémpántok alatt nemez- vagy bőrsapka lehetett, esetleg arra voltak ráerősítve; a sisakhoz vállig érő arc- és nyakvédő vértzetet csatlakozik.⁵ Az az törzsszövetségnek a Rosz folyó balpartján a XI. század második felében letelepített maradványai, a csornij klobukok is hordtak ilyen sisakokat.⁶ A kun kőszobrok sisakjain néha keresztpántok is megfigyelhetők⁷, ezek jelölhetnek vaskeretű bőrsisakokat vagy két, illetve négy részből szegecselt vassisakokat is. Nem technikai elmaradottság okozza,

¹ Éri I., FA 8 (1956) 147—149.

² Megjelenés alatt a Folia Archaeologica 20. kötetében.

³ Плетнева, С. А., Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях, МИА 62 (1958) 197.

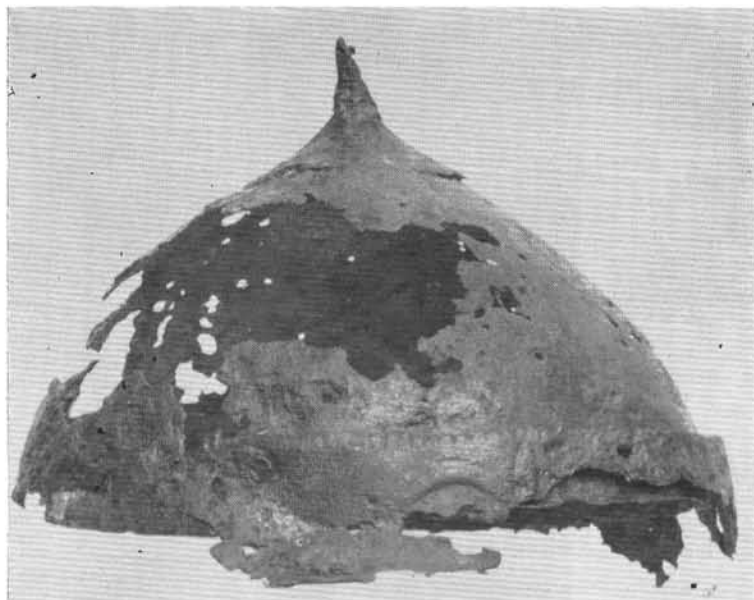
⁴ Uo. 209.; Fehér G., Arch. Ért. 84 (1956) 161—162.

⁵ Le Coq, A., Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens. (Berlin 1925) 13. 65. kép. Véleményünk szerint a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján ábrázolt harcos sisakja ugyanilyen szerkezetű [Mavrodinov, N., Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. AH 29 (Bp. 1943) IV. t.]: homlokpánt, keresztpánt és alacsony sisaktest figyelhető meg rajta, tehát más típusú, mint a magasabb kúpos fémsisakok [erről a kérdésről I. Györffy Gy., Tanulmányok a magyar állam eredetéről. (Bp. 1959) 110.].

⁶ Плетнева, С. А., i. m. 169.

⁷ Uo. 37. kép 2, 6, 11, 14, 18.

hogy a nomád népek ilyen kezdetlegesebbnek ható sisakokat használtak. A könnyűlovasság csak csekélyebb súlyú, kellő mozgékonyt biztosító fegyverzetben fejthet ki sikeres harci teljesítményt.⁸

1. kép

A felső test védelmét a középkori nomádoknál a források egybehangzó állítása szerint elsősorban a bőrpáncél látta el.⁹ A mongolok bőrpáncéljának készítmódját Plano Carpini írta le¹⁰, vele egykorú megfigyelők jellemzése szerint „erősebb, mint a vas”¹¹ és „csaknem áthatolhatatlan”.¹² Hasonló bőrpáncél láthatott Villani Máté is Nagy Lajos hadseregében¹³, talán éppen a könnyűlovasság zömét képező kunokon.

Kelet-Európa XI–XIII. századi nomádjainál a vassisak és a sodronypáncél az előkelők temetkezéseiben fordul elő.¹⁴ Egyéb gazdagabb mellékletek hiányában a sisak és a sodronying meglete önmagában is gazdagságot jelenthet: mindkettő drága¹⁵ és a régészeti leletek között mindkettő viszonylag ritka.¹⁶ Ennél-

⁸ Nagy Lajos hadseregének kun, székely és besenyő íjászairól Villani Máté a következőket mondja: „Fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket, mert abban van minden reményük.” [Rácz M., A három Villani krónikája. (Bp. 1909) 258.]

⁹ Nagy G., Arch. Ért. 26 (1906) 205.; Györffy Gy., A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. (Bp. 1958) 74.

¹⁰ Györffy Gy., Napkelet felfedezése. (Bp. 1965) 79.

¹¹ Makkai L.—Mezey L., Árpád-kori és Anjou-kori levelek. (Bp. 1960) 147.

¹² Györffy Gy., Napkelet... 54.

¹³ Rácz M., i. m. 258.

¹⁴ Lelőhelyek: Tagancsa, Burti, Zelenki, Antonovka, Mirovka, Lipovec, Babicsi, Mezseicska, Nogajszk [Кирпичников, А. Н., Русские шлемы X–XIII вв. Сов. Арх. 4 (1958) 59–61, 63, 65.], Kovalí [Бобринский, А. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы (С.-Петербург 1901) 123.]; Peski [Бранденбург, Н. Е., Журнал раскопок 1888–1902 (С.-Петербург 1908) 87–89.].

fogva nem valamely különálló nehézfegyveres elemhez köthető viseletük, hanem a nomád társadalom katonai vezető rétegéhez.¹⁷

A csólyosi lelet *sisakja* (1. kép) a keleti sisakok közé sorolható. Ez a félgömb alakú, enyhén kúposodó forma végső soron perzsa eredetű: legkorábbi (VII–IX. századi) párhuzamait az iráni kultúra befolyása alatt álló Pendzsikentben és Kelet-Turkesztánban találjuk meg¹⁸; a XII–XIV. században a perzsa ábrázolásokon gyakran előfordul¹⁹, de első fennmaradt példányai későbbiek (XVI. század). Ez a típus Perzsiában a XIX. századig alig változott.²⁰ Szerkezete — homlokpánt-sisaktest-sisakcsúcs — megegyezik a keleti sisak több típusával, de a rokon típusoknál alacsonyabb, csúcsának enyhe kúposodásától eltérően követi a fej vonalát. Hosszú ideig való viszonylag változatlan fennmaradása bizonyítja formája célszerűségét: a keleti könnyűlovas harcmodor követelményeinek ilyen kisméretű, könnyű sisak felelt meg, melynek súlya a koponya felületén eloszlott. (Ezzel szemben nyugaton a súlyos lovagi fegyverek ellen egyre nagyobbá, nehezebbé váltak a sisakok.²¹)

A dél-oroszországi kunoknál előfordul a XII–XIII. századi meredek falú orosz sisak is²², de adataink többsége azt valószínűsíti, hogy elsősorban az alacsony, félgömb alakú, enyhén kúposodó, homlokpántos sisakot viselték, amelynek vázát eleinte keresztpántok alkothatták (Peski, 323. kurgán)²³, később egy darabból kovácsolták (Csólyos)²⁴. Ez a típus a kunok által terjedhetett el Kelet-Európában: magyar²⁵, bolgár²⁶ és orosz²⁷ ábrázolásokon is felbukkan a XII–XIV. században.

A csólyosi lelet *sodronyinge* minden valószínűség szerint a korabeli Kelet-

¹⁵ Még a nomád hadseregek tömegét kitevő közrendűek egyszerűbb felszerelésének beszerzése is nagy megterhelést jelentett a nomád pásztor-gazdaságoknak [Bartha A., Száz. 97 (1963) 279.].

¹⁶ Плетнева, С. А., i. m. 197.; a Rosz folyó vidékén Brandenburg által kiasott 65 fegyveres vagy lovas sír közül mindössze háromban volt sisak (Кирпичников, А. Н. i. m. 63.); Федоров-Давыдов, Г. А., Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. (Москва 1966) 32–35., 117. i. m. 197.; Plano Carpini szerint a mongoloknál csak a gazdagoknak van szabályjuk, lábszárvédőjük, sisakjuk és vértetük (*Győrffy Gy.*, Napkelet... 79.).

¹⁷ Плетнева, С. А., i. m. 197.; Plano Carpini *Le Coq, A.*, Die buddhistische Spätantike in Mittelasien V. (Berlin 1926) F/1. kép; *L. Coq, A.*, Chotscho. (Berlin 1913) 33. t.

¹⁸ Живопись древнего Пятнджикента, Szerk А. Ю. Якубовский. (Москва 1954) XXV. t.;

¹⁹ *Pope, A. U.*, A Survey of Persian Art I–VI. (London—New York 1939) V. 554., 657., 706., 813., 833. és 834. t.; VI. 1409. t.

²⁰ Уо. III. 2563.; VI. 1412., 1415. t.

²¹ Nagy G., Arch. Ért. 10 (1890) 410.; *Borosy A.*, Hadtört. Közl. 9 : 2 (1962) 164.

²² Кирпичников, А. Н., i. m. 65.

²³ Уо. 7. kép 4.; a kamennaja babák sisakjai közül talán ide tartozik: Плетнева, С. А., i. m. 37. kép 6, 11.

²⁴ Néhány biztosnak látszó analógia a kamennaja babákról: Плетнева, С. А., i. m. 37. kép 1, 4, 5, 7, 8, 10, 19.

²⁵ A Szent László legendát ábrázoló falfestményeken bukkan fel: Bögzön és Gelen-cén [Radocsay D., A középkori Magyarország falképei. (Bp. 1954) XLII., XLIV. t.]; Nagy Géza megállapítása szerint a kunok hozták be újra Magyarországra a XIII. században [Nagy G., Arch. Ért. 10 (1890) 410–411.].

²⁶ *Dujčev, I.*, Die Miniaturen der Manasses-Chronik. (Sofia 1965) 41. és 54. kép; Рикман, Э. А., Изображение бытовых предметов на рельефах Димитриевогo собора во Владимире КСИИМК 47 (1952) 27.

²⁷ Медведев, А. Ф., Оружие Новгорода Великого. МИА 65 (1959) 173.

Európában használt rövid testű, rövid ujjú, keleti típusba sorolható.²⁸ Míg a bőrpáncélt a nomádok maguk gyártották²⁹, a sodronypáncélt az iráni vagy a kaukázusi páncélgyártóktól szerezték be³⁰, illetve az oroszoktól, akik a IX–X. századtól már önállóan készítették.³¹ A sodronying a nomád előkelők körében a VI. századtól található meg³², átmeneti hiánya a magyaroknál és a besenyők-nél³³ el nem temetéssel is magyarázható, azonban a fegyverzet összetételének katonai szempontjaira is utalnunk kell.

A támadási és védelmi eszközök egymással kölcsönhatásban fejlődnek. A nomád harcmodor legfontosabb fegyvere a nyíl, a nyílfajták változása tehát szoros összefüggésben van a legnagyobb támadási felületet borító védő öltözék, a felső test páncélzatának fejlődésével. Itt nem kívánunk részletesen foglalkozni a problémával, csak azt jegyezzük meg, hogy a IX–X. században még a rombusz vagy deltoid alakú lapos harci nyilak voltak gyakoriak³⁴, ellenben a X. századtól kezdve a páncéltörő nyilak széles skálája alakult ki.³⁵ Az igen előnyösen alkalmazható, könnyű, hajlékony és erős sodronypáncéllal szemben csak a modern páncéltörő nyilak lehettek hatásosak.

A csólyosi lelet páncéllemezei egyelőre régészeti analógia nélkül állnak. Két egykorú utazó, Plano Carpini és Willelmus Rubruk leírásaira támaszkodva csak annyit mondhatunk, hogy ebben az időben, a XIII. század közepén a mongolok használtak páncéllemezeket³⁶ a váll védelmére is.³⁷ A vállvérték megjelenése a nomád fegyverzetben összefüggésben lehet a harci nyilak és a szablyák fejlődésével.

A támadó fegyverzetet a csólyosi leletben négy különböző típusú nyílhegy képviseli (2. kép). Közismert, hogy a különböző formájú nyilak más-más célt szolgáltak.³⁸ A megfelelő nyíl kiválasztásában két fő szempont érvényesült: a célpont távolsága és minősége. A mongol haditaktikában egyenlő szerepet ka-

²⁸ Бобринский, А. и. м. XXI. т.; Собрание Б. И. и В. И. Ханенко. Древности Приднепровья V. (Киев 1899—1902) 26. фüz. II. т. 8. kép а.; Колчин, Б. А., Черная мегаллургия-металлообработка в древней Руси (домонгольской период). миа 32 (1953) 122. kép.

²⁹ A sztyeppén már az i. e. VII. század óta ismerték a bőrpáncélt: Медведев, А. Ф., К истории колчуги в древней Руси. КСИИМК 49 (1953) 26.

³⁰ A sodronypáncél elő-ázsiai találmány (Pope, A. U., i. m. III. 2557—2558); gyártásának központja a középkorban Perzsia és Észak-Kaukázus [Nagy G., Arch. Ért. 26 (1906) 202—204.; Медведев, А. Ф., К истории колчуги... 28.]; Willelmus Rubruk említi útleírásában, hogy a kaukázusi mongol őrség két tagja az alánoktól zsákmányolta páncélingét (Györffy Gy., Napkelet... 212—213.).

³¹ Медведев, А. Ф., К истории колчуги... 29; Рыбаков, Б. А., Ремесло... древней Руси. (Москва 1948) 230—231.

³² Медведев, А. Ф., К истории колчуги... 27—28.

³³ Плегнева, С. А., i. m. 156.

³⁴ Cs. Sebestyén K., A magyarok íjja és nyila. (Szeged 1933) 31—36.

³⁵ Медведев, А. Ф., Ручное, метательное оружие (луки и стрелы, самострел) VIII—XIV вв. (Москва 1966) 78—86.

³⁶ Györffy Gy., Napkelet... 213.

³⁷ Uo. 80.

³⁸ Cs. Sebestyén K., i. m. 31—36.

³⁹ Marco Polo utazásai. (Bp. 1963) 353—354. Régészeti adatok szerint a közelre hordó nehéz nyilak elsősorban az előkelők felszerelésében találhatók meg: Dienes I., Arch. Ért. 93 (1966) 221., 51. j. — Lektor véleményében Dienes István hívta fel figyelmemet arra, hogy a nehéz és könnyű nyilak rendeltetését Kalmár János és nyomában László Gyula éppen fordítva írta le [Kalmár J., Arch. Ért. (1944—45) 288—9.; László Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. AH 34 (Bp. 1955) 149.].

kott a könnyű és nehéz, tehát távolra és közelre hordó nyíl³⁹, ennek fontosságát tisztségviselői kinevezésénél Dzsingisz kán is kifejezésre juttatta: udvarában külön felügyelője volt a közelre és külön a távolra hordó nyilaknak.⁴⁰ Plano Carpini megfigyelése szerint a mongolok más-más alakú és nagyságú nyílhegyeket használtak kisebb vagy nagyobb vadakra és madarakra, fegyveres vagy fegyvertelen emberekre.⁴¹ A különböző fajtáknak egykor saját elnevezésük volt.⁴² A csölyösi nyílhegyek is tükrözik a korabeli gyakorlat sokszínűségét, bár az ún. páncéltörő nyílhegyen kívül kizárólagos felhasználási módot egyikkel kapcsolatban sem határozhatunk meg. A széles, lapos, nagy rombikus nyílhegyről („a” = 2. kép 1.) A. F. Medvegyevnek az a véleménye, hogy az ellenfél lovai ellen használták.⁴³ Ez nyilván csak egyik módja volt a felhasználásnak. Szélessége és nagy felülete miatt közelre lehetett biztosabban célozni vele, vadászatban nagyobb állatra, harcban vértezet nélküli lóra vagy emberre. A gondosan megmunkált páncéltörő nyíl („c” = 2. kép 3.) anyaga jól edzett acél⁴⁴, pengéje élesre csiszolt⁴⁵, formája áramvonalas, vastagságának és szélességének aránya közelebb áll 1-hez (0,60), mint a másik három nyílnek — ezen tulajdonságai miatt valóban alkalmas lehetett pikkelypáncél vagy sodronypáncél átllyukasztására. Legnagyobb keresztmetszete elől van, tehát ütőhatása hegyénél összpontosult. Közelre hatásosabb lehetett, mert úgy merőlegesebben érthette az ellenfél páncélzatának felületét. Az egyenletesen keskenyedő két nyúlánk nyílhegyet („b” = 2. kép 2.; „d” = 2. kép 4.) másfajta célpont ellen használhatták. Viszonylagos laposságuk miatt páncél átütésére kevésbé hatásosnak látszanak, mint az igazi „páncéltörő” típusok, de a nomádok harci felszerelésében általános bőrpáncél ellen talán éppen ezért voltak alkalmasak. A relatív szélesség és relatív vastagság („laposság”) jelzésére megadott számok is mutatják, hogy ez a két nyílhegy milyen közel áll egymáshoz (a penge szélességének és hosszúságának aránya: „b” = 0,27; „d” = 0,29; a penge vastagságának és szélességének aránya: „b” = 0,24; „d” = 0,31); köztük a legnagyobb különbséget az jelenti, hogy a „d” nyílcsúcs kicsit vastosabb és anyaga jobb, acélozott — ezért egyszersmind a páncéltörő nyílhegyhez áll közelebb.

A kun-kipcsak törzsszövetség területén, a XIII. század első felében kimutathatók ezek a nyíltípusok.⁴⁶ Az „a” és a „d” nyílcsúcsnak, mint típusnak az eredete a kevés adat miatt egyelőre nem határozható meg; a „b” nyílhegy sztyeppei eredetű, a Kubán vidékén és az Észak-Kaukázusban terjedt el a XII. század végétől; a páncéltörő nyílhegy a sztyeppei nomád nyilak hosszú fejlődésének eredménye: ősei a prémvadászatra használt tűhegyű nyilak, amelyek

⁴⁰ Ligeti L., A mongolok titkos története. (Bp. 1962) 41., 167.

⁴¹ Györffy Gy., Napkelet... 80.

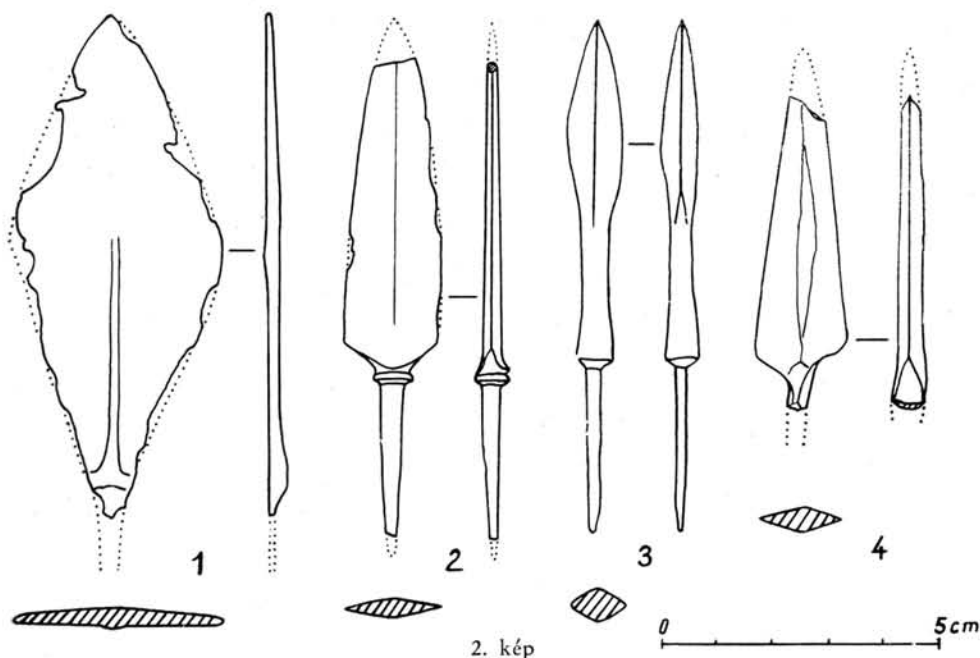
⁴² Ligeti L., i. m. 41., 67., 83., 167. A nyíltípus-felhasználási mód-elnevezés problémakör komplex feldolgozását adja U. Kóhalmi Katalin kandidátusi disszertációjában: A steppei nomádok íjászfelszerelése. Kialakulása, története, szerepe a hagyományban és folklórban. (Bp. 1968.) Kézirat.

⁴³ Медведев, А. Ф., Ручное метательное оружие 68., 97.

⁴⁴ Plano Carpini megfigyelése szerint a mongolok a nyilak vashegyét sós vízbe mártva hűtik le, „hogy az elleenséges vértezet átfúrásához erőssé edződjön”. Györffy Gy., Napkelet... 89.)

⁴⁵ Ugyanez figyelhető meg az orosz harci nyilakon is: Колчин, Б. А., Черная металлургия 144.; a mongolokról tudjuk, hogy mindig magukkal hordott fenőkövükkel rendszeresen élesítették nyílhegyeiket (Györffy Gy., Napkelet... 80.)

⁴⁶ Плетнева, С. А., i. m. 14. kép 3., 15. kép 1, 4., 16. kép 1.

alkalmasak voltak arra, hogy páncélzaton is keresztülhatoljanak — időszámításunk fordulója óta sok változatuk fejlődött ki a hadi alkalmazásban, és éppen a lándzsa alak igen gyakori forma.⁴⁷

A csölyosi sírlelet nem régészeti feltárással került elő, feltehető, hogy nem teljes. A hasonló leletegyüttesek és a történeti adatok alapján teljesség esetén is elképzelhető, hogy az életben viselt fegyverzetből hiányzik a szablya és esetleg a lándzsa⁴⁸ (az íj és a tegez meglelte természetszerűleg következik a megtalált nyílhegyekből).

A védő fegyverzetet tekintve annyira a kor színvonalán álló, gazdag felszerelésről van szó, hogy — a lelet analógiái segítségével — nyugodtan következtethetünk a nomád kunok vezető rétegének igen korszerű fegyverzetére, amely a test védelmének és a könnyűlovas harcmódor követelményeinek egyaránt megfelelt. Nyugat-Európában a XIII. században ehhez hasonló értékűt csak a lovagság leggazdagabb rétege viselt.⁴⁹

⁴⁷ Медведев, А. Ф., Ручное метательное оружие... 64., 79—80.; *U. Kőbalmi K.*, i. m. 309—310., XIX. t. 2. — A páncéltörő nyílhegyek a X. századtól kezdve a keleti szlávok körében is igen kedveltek voltak (Медведев, А. Ф., i. m. 79—80.), azonban az elmondottak szerint nem valószínű, hogy a nomád kunok tőlük vették volna át ezek ismeretét, legfeljebb egyes speciális változatokat, amelyek már az oroszok közt alakulhattak ki.

⁴⁸ A sztyeppevidék XII—XIII. századi sisakos-páncélinges temetkezéseiben a nyílhegyeken kívül leggyakoribb fegyvermelléklet a szablya, sorrendben utána a lándzsa következik (Кирпичников, А. Н., i. m. 59—65.; Бобринский, А., i. m. 123, XXI. t.; Бранденбург, Н. Е., i. m. 87—89.; Плетнева, С. А., i. m. 14., 19. kép).

⁴⁹ Nyugat-Európában a XIII. század végéig az előkelő lovagok is pikkelyszerűen összeillesztett lemezekből vagy soronként szijakra rögzített, ellentétes irányba forduló karikákból álló páncélt viseltek. Az ezeknél erősebb egybe szőtt sodronypáncél a XIII—XIV. század fordulójától terjedt el nyugaton is — alighanem a vashuzalok géppel való készítésének feltalálásával kapcsolatban — addig valószínűleg csak kereskedelmi cikként

A fegyverzet társadalmi háttere mellett szólnunk kell gazdasági vonatkozásairól is. Nem állíthatjuk a nomád kézművességről, hogy ilyen jellegű igényeket nem tudott kielégíteni, azonban az ipari méretekben való előállítás nem tette lehetővé a nomád feudalizmus gazdasági rendszere. Ilyen megvilágításban különös hangsúlyt kapnak a csólyosi lelet orosz, alán, perzsa és közép-ázsiai párhuzamai, amelyek fejlettebb iparú területek⁵⁰ mesterembereinek, termékeinek vagy típusainak a kun sztyeppére való beáramlásáról tanúskodnak.

DIE KRIEGSGESCHICHTLICHEN BEZIEHUNGEN DES KUMANISCHEN GRABFUNDES VON CSÓLYOS

von

András Pálóczi-Horváth

Die Beigaben des kumanischen Grabfundes von 1903 in der heutigen Gemeinde Csólyospálos (Helm, Panzerhemd, Eisenplatten zum Achselchutz, Gürtelbeschläge, Pfeilspitzen, Steigbügel, Sargbeschläge) sind grösstenteils auf das zweite Viertel des 13. Jh. charakteristisch, während die Bestattung aber auf das dritte Viertel oder am spätesten auf das Ende des Jahrhunderts zu datieren ist.

Auf osteuropäischen Steppen, näher auf dem Gebiet des kumanisch-kiptschakischen Stammes befinden sich die Analogien des Fundekomplexes, die hauptsächlich von dem Handwerk der nomadischen Kumanen Kund geben, aber zugleich sind auch gewisse fremde Wirkungen, wie die der Alanen, Perser und Russen festzustellen.

Die Schutzwaffen des Grabes gehören zu der modernsten und reichsten Rüstung ihrer Zeit, die der militärischen Führungsschicht der Nomadengesellschaft von den Kumanen angehörte und nicht etwa einer selbständigen schweren Reiterei. Es ist anzunehmen, dass diese Kampfmittel Rüstung von einem sog. *nyögér* waren der dem nomadischen Fürstentum angehörte. Im Westeuropa hatte nur die reichste Schicht des Rittertums im 13. Jh. eine Schutzrüstung von solchem Wert getragen.

Die Angriffswaffen werden durch die vier verschiedenen Pfeilspitzentypen vertreten, die die differenzierten Pfeiltypen des nomadischen Bogenschüssens bezeugen.

jutottak hozzá [Dean, B., Handbook of Arms and Armor European and Oriental Including The William H. Riggs Collection. (New York 1921) 35—37.; Tóth Z., Turul 47 (1933) 14.; Majláth B., Arch. Ért. 11 (1891) 129., 135.; Nagy G., Arch. Ért. 10 (1890) 414.]. — A lemezvértet a XIII. század végén kezd kifejlődni, először csak a térdeket, a vállakat és a karokat fedi páncéllemez [Kalmár J., Sodronypáncélok és vértetek. (Bp. 1958) 4.. Tóth Z., i. m. 14.; Boeheim, W., Handbuch der Waffenkunde. (Leipzig 1890) 70. kép].

⁵⁰ A XII. században Oroszországból páncélinget exportáltak Nyugat-Európába (Колчин, Б. А., i. m. 150.); Perzsiában a páncélgyártó manufaktúra megszervezése (XIII. század vége) előtt is évente 2000 komplett páncélzatot készítettek (Pope, A. U., i. m. III. 2558—2559.); az alánokról l. a 30. jegyzetet és Семенов, Л. П., Шлемы из Северной Осетии. КСИИМК 57 (1955) 64—67. — Dienes István szíves lektorálását és munkámhoz nyújtott baráti segítségét ezúton is köszönöm.